

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

**ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА
СЛАВИСТИКУ**

86

НОВИ САД • 2014

ПОЕЗИЈА И КОМЕНТАРИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

(*Милош Црњански: поезија и коментари*. Зборник радова. Београд – Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду – Матица српска, 2014)

Зборник радова Милош Црњански: поезија и коментари настао је сарадњом Института за књижевност и уметност, Филолошког факултета Универзитета у Београду и Матице српске, поводом прослављања 120-огодишњице од рођења Милоша Црњанског. Објављивању зборника је претходио научни скуп међународног карактера одржан од 4. до 6. децембра 2013. године у Београду и Новом Саду. Ваља нагласити да је ово трећи зборник радова који је Институт за књижевност и уметност посветио књижевном стваралаштву Милоша Црњанског. Први је објављен 1972. године и носи наслов Књижевно дело Милоша Црњанског (ур. П. Палавистра, С. Радуловић), а други 1996. године под насловом Милош Црњански: теоријско-естетички приступ књижевном делу (ур. М. Шутић). За настанак трећег зборника, за разлику од претходна два, поред Института за књижевност и уметност, заслужни су и Филолошки факултет Универзитета у Београду и Матица српска, а уредник му је Драган Хамовић.

Назив зборника, осим што конструкцијом и звучањем евоцира у читалачкој свести књигу Црњанског Итака и коментари, упућује нас на делове књижевног опуса Милоша Црњанског којима ће радови бити посвећени. Наиме, прилози зборника, којих има чак четрдесет, баве се, с једне стране, целокупном поезијом Црњанског (од Лирике Итаке преко Итаке и коментара до Ламента над Београдом), а са друге, једним делом прозе – коментарима, што ће рећи нефикционалном прозом Црњанског која је настала поводом поезије. Велики број, тематско богатство и научно-методска разноликост прилога које доноси овај зборник, сведоче пре свега о изразитој заинтересованости савремених проучавалаца књижевности за уметничко стваралаштво Милоша Црњанског, затим упућују на изузетну уметничку вредност и херменеутичку изазовност дела нашег писца, и тиме изнова потврђују његову позицију класика српске књижевности. Књига Милош Црњански: поезија и коментари је нарочито вредна и по томе што се између тематски сродних текстова зборника успостављају интересантни дијалошки, а понегде чак и полемички односи. Аутори прилога нудили су разноврсне начине сагледавања и међусобно различита тумачења појединих проблемских места књижевног дела Милоша Црњанског, као што су: пишећ однос према видовданској етици, разлози пародирања појединих песничких жанрова, улога романтичарских импулса, смисао одисејевске фигуре и утицај далекоисточне духовности у његовој поезији, суматраизам као лична религија итд.

Четрдесет научних прилога овог зборника разврстано је у седам целина. Критеријуми према којима су различити текстови организовани у веће целине били су или тематска блискост студија, односно њихове сличности у погледу предмета проучавања, или подударности прилога према научним методама које су аутори користили у приступу проучавању и тумачењу књижевног дела Милоша Црњанског.

Прва целина састоји се од три рада који се баве управо оним што је и истакнуто у наслову зборнику – односом поезије и ауторских коментара Црњанског. Уводне студије зборника повезује заједничко истицање жанровске хибридности књиге Итака и коментари. Јован Делић у студији Природа и (ауто)поетичка функција Црњанскових коментара сагледава Коментаре као дело изразито амбивалентног карактера са наглашеном аутопоетичком функцијом, жанровски тешко ухватљиво и полифункционално. Аутор одређује Коментаре као прозу која је својим највећим делом лирска, поетска, евокативна и мемоарска, чиме се, сматра он, интензивирају њени романескни квалитети, и издваја њене различите функције: поетску – због које се коментари дају читати као поетска проза, поетски есеј, песнички мемоари или чак фрагментарни авангардни роман; референцијалну – која им утискује елементе аутобиографије; аутопоетичку – јер описују контекст настанка песама; метакритичку – јер објашњавају песников негативан однос према књижевној критици. У опредељењу Црњанског за хибридни жанр Александар

Јовановић, у тексту Песникови коментари и биће песме, види један од основних авангардних поетичких постулата. Јовановић још примећује да коментари, иако често не тумаче конкретне песме, ипак описују и обнављају емоционални контекст њиховог постанка. Поређењем књиге Итака и коментари са Дединчевом књигом Од немила до недрага кроз визуру аутофикционалности, односно склоности оба аутора да се поигравају облицима проживљеног преиначавајући битне тренутке из прошлости, бавио се Бојан Јовић у раду Лирика и коментари: о Црњансковим текстовима уз (сопствену) поезију.

Друга целина доноси шест радова који су махом усмерени на два проблема: комплексно осећање завичајности у поезији Црњанског и песников однос према традицији, односно доживљај властите, српске традиције и утицај туђинских, као што је далекоисточна. Светозар Кољевић у прилогу Гласови завичаја и туђина у песничтву Милоша Црњанског примећује једну противречност која се огледа у томе што песник из перспективе туђине идеализује завичај, док из перспективе завичаја идеализује туђину, при чему се у таквим песничким поигравањима тешко могу разлучити одбојност од привржености, огорчење од озарености. Дух арапско-турског Истока у српској поезији крајем 19. и почетком 20. века различит је од духа Далеког истока чији се утицај осећа код Црњанског и начелно у српској поезији у време процвата експресионизма, истиче Радован Вучковић у студији Исток у поезији и поезији Милоша Црњанског, и додаје да су поетички наноси кинеске и јапанске поезије и духовности присутни у читавој поезији Црњанског, са изузетком Видовданских песама. Говорећи о сложеном осећању завичајности, Драган Хамовић у огледу Мит о Србији и двојничка фигура граничара у поезији Црњанског, истиче да песник митологизује историјске трагове словенства на европској позорници и примећује да су три његова идеалитета – материнска љубав из коментара уз Моју песму, лик отаџбине из поеме Србија и Русија из Сеоба – обележени женским начелом. Између текста Поетика и идеологија Видовданских песама Милоша Црњанског, аутора Петра Пијановића и текста Горана Радоњића, Поезија Црњанског и традиција, успоставља се својеврсни дијалог. Наиме, док Пијановић сматра да Црњански у раним песмама има нихилистички и анархистички однос према видовданској етици и идеологији, Радоњић тврди да Црњански није оспоравао видовданску етику, већ начин на који се та етика у савременој култури претварала у званичну идеологију. Владимир Гвозден у студији Поезија без наде: поезија Милоша Црњанског и заједница, издваја реченицу: Поезија је религија без наде, из Коктоове књиге Дневник о непознатом, коју је Црњански цитирао, и посматра је као могући несвесни темељ мисаоности читавог књижевног опуса Милоша Црњанског.

У трећој целини сабране су студије чији је главни предмет Лирика Итаке, којој су аутори прилазили махом из угла компаративног изучавања. Поезија Црњанског сагледана је кроз додире са писцима као што су Мирослав Крлежа, Тин Ујевић, затим у контексту циришке дадаистичке школе и немачког експресионизма, али и у интертекстуалном односу са Хомеровом Одисејом и Џојсовим Уликом. Александар Петров у тексту Лирика Итаке и европска и српска поезија Првог светског рата критички однос Црњанског према српској родољубивој поезији империјалне и утопијске оријентације доводи у везу са негативним ставом који је циришка дадаистичка група имала према уметности цивилизације која је и довела до Великог рата. Тихомир Брајовић у студији Лирика Итаке: наслов, жанр, (по)етика упоредио Лирику Итаке са Ујевићевим Лелеком себра, док се Звонко Ковач у прилогу Црњански и Крлежа – њихова ратна лирика, и коментари бавио сличностима два писца на почетку књижевног рада и њиховим потоњим антиподним односом. Светлана Шеатовић Димитријевић је огледом Циклуси Лирике Итаке сагледала збирку Црњанског из перспективе теорије циклуса. Сличности Милоша Црњанског и немачког експресионисте Готфрида Бена, које су условљене поетиком, духом времена и друштвенополитичком ситуацијом, и које се огледају у песничкој употреби античких мотива и нарочито симбола острва (Итаке и других), истакла је Соња Веселиновић у прилогу Символика Итаке у књижевности експресионизма: Готфрид Бен и Милош Црњански. Предраг Петровић образлаже у студији Лирика Итаке: између одисејског и донкихотовског гласа да се идентитет песничког субјекта збирке одређује

и кроз бројне алузије на разноврсне историјске личности и књижевне фигуре, као што су Христ, Мефисто, Дон Хуан, Цезар, Милош, Марко, Данте, Хомер, Његош, Душан, Ахил и Гаврило Принцип, али наглашава да у тој сложеној интертекстуалној мрежи и мноштву реминисценција повлашћену позицију има фигура Одисеја из Пролога и фигура Дон Кихота, који је заправо донкихотовски стилизовани Бог, из Молитве. Мина М. Турић се у тексту Фигура Уликса у поезији и поетици Милоша Црњанског бавила разликама између Лирике Итаке и других дела европске и светске књижевности која у својој основи имају класичну причу о повратку митског јунака, при чему је посебну пажњу обратила на Џојсов роман Уликс.

Четврта целина зборника окупља текстове који на различите начине прилазе тумачењу поема – Србије, Стражилова и Ламента над Београдом. Розана Морабито, пишући о Србији, коју је иначе превела на италијански језик, упућује да је главна оса ове поеме време, за разлику од Стражилова, у којој исту улогу имају просторне одреднице. Ауторка у тексту Завичајне пјесме, поеме о припадности. „Србија” Милоша Црњанског још додаје да су временске одреднице Србије врло неодређене, што структуру поеме чини флуидном. Слободан Владушић у студији Црњански: од Стражилова до Ламента над Београдом, истиче да је на песниковом путу између две поеме најважнија тачка била искуство Мегалополиса, који прекида везу са хуманитетом, укида могућност човековог достојанства и поништава суматраистичку машту. Због тога аутор сматра да је Ламент над Београдом заправо Стражилово након Стражилова које је Мегалополис учинио немогућим. Разлике на метафизичком плану између Стражилова и Ламента над Београдом подвлаче се и у тексту Песничко дело Црњанског: од израза егзистенцијалне тескобе до чежње за узвишеним Бојана Лазића. Слађана Јаћимовић у студији Ламент над Београдом – песничке координате једне судбине говори о могућности читања непарних строфа Ламента као јединствене лирске биографије и географије песниковог животног пута и истиче сличности између поменуте поеме, Романа о Лондону и књиге Код Хиперборејца, што се очитвају у посувраћеном и застрашујућем суматраизму у којем су оптимистичке визије космичке свеповезаности замењене ништавилем и поражавајућим и обезвређујућим метаморфозама. Проблематизовањем тумачења наслова и жанра Ламента над Београдом бавио се Бранко Вранеш у тексту Да ли је у рају тужно? Или је то само ламент – над Београдом.

Студије које припадају петој целини зборника баве се тумачењем аутопоетичких и теоријско-естетичких ставова Милоша Црњанског, али и сагледавањем појединих топова његове поезије из угла суматраистичког погледа на свет. Студија Милослава Шутића Лиризам Милоша Црњанског у први план поставља песников есеј За слободни стих. Разумевање поетског и лирског и објашњење термина унутарњи ритам код Црњанског, аутор види као значајан допринос унапређењу српске естетике и поетологије. Наредна два рада, Поезија као исповест нове вере: о суматраизму Милоша Црњанског Але Татаренко и Суматраизам – у трагању за земаљском срећом Горане Раичевић, посматрају суматраизам као израз песникове личне религије. Док Ала Татаренко види личну веру Црњанског као место спајања етичког идеала и наде у нови живот, а уједно и естетичког идеала и наде у нову књижевност, Горана Раичевић истиче да је суматраистичка религија концептуализована као супротност званичним, институционализованим конфесијама, и наглашава идејно сродство Црњанског и Ничеа, које се очитва у негирању платонистичке идеје својствене хришћанству према којој се вредности оностраног живота жртвују зарад истинског живота у оностраности. Односом еротских мотива и суматраизма бавила се Бојана Стојановић Пантовић у студији Топос еротике и суматраистички принцип одуховљења у „Лирици Итаке” Милоша Црњанског. Ауторка анализира мотив посткоиталног синдрома у песмама Лирике Итаке, односно осећања туге, меланхолије и близине смрти, која овладавају песничким субјектом након еротског и сексуалног доживљаја женског тела. Бојана Стојановић Пантовић у метафоричком изједначавању субјекта са граном која вене или са жутим лишћем види повезивање тела и космоса, односно суматраистичко одуховљење материје. Расветљавањем појединих аспеката поетике, метапоетике и књижевне естетике бавила се Јана М. Алексић у тексту Критичко-есејистички и метапоетички ставови и упоришта Милоша Црњанског.

Девета целина зборника је најобимнија. У њој се налази девет тематски и научно-методски разноврсних радова. Роберт Ходел у студији О кохеренцији текста у лирици (М. Црњански – „Лирика Итаке“) сагледава песме Црњанског из перспективе лингвистике текста, односно теорије говорних чинова. Аутор истиче кохезиона средства која се јављају у језику песништва и закључује да је парцелизација (атомизација) заштитни знак поезије М. Црњанског. Одступања од језичке норме Александар Милановић у раду Отклон од стандарднојезичке норме у поезији Милоша Црњанског дели у две групе. У прву групу спадају песникови поступци свесног и стилским разлозима мотивисаног одклона од књижевног стандарда, а у другу ненамерна огрешења о књижевни језик, која је Црњански у каснијим верзијама песама исправљао. Као разлоге свесних одступања Црњанског од стандарднојезичке норме, Милановић наводи: авангардно супротстављање кристализованој језичкој структури београдског стила и експресионистичку деструкцију и пародирање жанрова високог стила (химна, молитва) увођењем свакодневног израза, односно језика карактеристичног за жанрове нижег стилског регистра. Схватањима новог стиховног поретка Милоша Црњанског и њиховим одразима на ритмичку организацију песама бавила се Сања Париповић Крчмар у тексту Традиционална и слободна линија ритма у лирици Милоша Црњанског. Валентина Хамовић тумачи мотивске наносе романтизма у поезији Милоша Црњанског. У студији Лирика Итаке и коментари – (нео)романтичарски импулси ауторка је истакла да је Црњански романтизам доживљавао као универзални песнички принцип и посебно издвојила два поетичка момента – архетипску позадину бајроновског јунака у слици његове ране песме Судба и песников политички и естетички принцип револуционарности карактеристичан за романтичарску поетику. Ослањање на мит о Одисеју, који заузима сржно место у Лирици Итаке и конституишање властитога мита о Суматри, Валентина Хамовић је сагледала у контексту онога што Исаија Берлин види као језгро романтизма, а то је управо снажан ослонац на античко митско наслеђе и способност стварања нових митова. Авангардно обликовање еротских мотива и њихове поетичке везе са експресионизмом и романтизмом расветлила је Јелена Панић Мараш у огледу Еротско у поезији Милоша Црњанског. Као доказ да се Црњански није негативно односио према целокупној српској националној историји, Бојан Чолак у тексту Однос према историји и песнички активизам у „Видовданским песмама“ Милоша Црњанског упућује на глорификовање непокорног ратничког духа сењских ускока и неретљанских гусара присутно у песми Јадрану. Разбијање стереотипа у усамљеном песнику, који важи за Милоша Црњанског и Јована Стерију Поповића, Јелена Х. Јовановић навела је као циљ рада По/етички преврат Милоша Црњанског и Јована Стерије Поповића. Ауторка упућује на полударности између збирке Даворје и Лирика Итаке. Сличности две књиге откривају се у историјско-политичком и поетичком контексту њиховог настанка, затим у видовданској етици као једном од водећих песничких мотива, разарању и пародирању песничких жанрова, основним композиционим начелима збирки, односу према традицији, поетичкој самосвести и, коначно, у нихилизму песника који певају о трагедији обесмишљене егзистенције. О Медитерану као мотиву који у песмама Црњанског има повлашћено место, писала је Зорана Опачић у раду Јадран, југословенско море у поезији Милоша Црњанског. Јадранско море није само место архетипске, бескрајне лепоте, већ посредник песниковог говора о култури, језику и географији заједничке државе, али и о различитим видовима завичајног и туђега. Зорана Опачић је нарочиту пажњу посветила појединим сликама у поезији и прози Милоша Црњанског у којима се очитива симпатрестички паралелизам удаљених простора успостављен између јадранског и панонског пејзажа. У првом делу студије Две Суматре: Милош Црњански и Небојша Васовић Марко Аврамовић пише о рецепцији поезије Милоша Црњанског код послератних модерних песника, а у другом издваја песништво Небојше Васовића као пример појачане заинтересованости за дело Милоша Црњанског крајем двадесетог века.

Последњу целину зборника отвара текст Душана Иванића Поезија Милоша Црњанског у научним издањима, у којем се коментарише ниво научности издања поезије Милоша Црњанског. Весна Цидилко у раду „Лирика Итаке“ на немачком: рецепцијски токови и проблеми превођења поетског текста говори о променама у статусу српске поезије у немачком говорном подручју. Наиме, немачки песник, преводилац и издавач Виктор

Калинке је не само превео Лирику Итаке, већ и написао књигу Јесен на Суматри, коју је одредио као поетички дијалог са Црњанским па се, сматра ауторка, у случају нашег експерсионисте може по први пут говорити о истинској рецепцији, односно о књижевном утицају српског песника на стваралаштво немачког књижевника. У раду се још напомиње и неколико грешака које су се поткрале преводиоцима, разматра Калинкеово схватање југословенских ратних сукоба крајем двадесетог века и коментарише садржај новинских рецензија о немачком издању Лирике Итаке. У огледу Стихови Микеланђела у екфразама Црњанског Персида Лазаревић ди Ђакомо тумачи однос Милоша Црњанског према стиховима Микеланђела и наводи да је наш писац, задивљен Микеланђеловом меланхолијом, тумачење стихова великог италијанског ренесансног уметника превео у један сасвим лични доживљај, те се у страницама о Микеланђелу може читати и особита Књига о Црњанском. Последње две студије, Лао Це и поезија Милоша Црњанског, коју потписује Кајоко Јамасаки и Сусрет Запада и Истока у поезици Милоша Црњанског Небојше Лазића, издвајају и тумаче утицај далекоисточне културе и мисли у књижевном стваралаштву Милоша Црњанског. Кајоко Јамасаки примећује да је читаву структуру Ламента над Београдом изграђена према таоистичком принципу јинг-јан, и сматра да је упознавање кинеске и јапанске културе највише трагова оставило у сфери песничке мисаоности Милоша Црњанског. Небојша Лазић истиче да је искуство кинеске и јапанске лирике помогло Црњанском да савлада унутрашњу борбу између, с једне стране, материјалистичког, социјалног и активистичког, а са друге, идеалистичког, космичког и контемплативног принципа, и да спиритуалност постави као основу властите поезике.

Након читања зборника Милош Црњански: поезија и коментари можемо устврдити најмање две ствари: прво, да је овим зборником корпус текстова који се баве тумачењем књижевног дела Милоша Црњанског постао богатији за једну изразито вредну, тематски разноврсну и херменеутички раскошну књигу; и друго, да се књижевност Милоша Црњанског изнова потврђује као уметничка, културна и национална вредност првог реда, о чему најбоље сведочи велика пажња коју јој посвећују читаоци и тумачи књижевности, а која се временом не смањује, већ напротив, постаје већа.

Немања Каровић
karovic.nemanja@gmail.com

UDC 82.02DADAIZAM(049.32)

Корнелија Ичин (ред.). *Дада по-руски*. Белград:
Филологически факултет, 2013, 232 стр.

На Филолошком факултету Универзитета у Београду је у јуну 2012. године одржана међународна научна конференција посвећена авангардном уметнику Иљи Здањевичу. Организаторима конференције је пошло за руком да по први пут на једном месту окупе готово све научнике у свету који проучавају Здањевичево стваралаштво. У овој чињеници има одређене симболике, будући да је један од првих и највећих познавалаца Здањевичевих уметничких хоризоната био еминентни научник и професор Филолошког факултета у Београду Миливоје Јовановић, који је још 1991. године објавио обиман рад „*Одушевљење Здањевича-Иљазда и поетика 41 степена*“ Радови изложени на овој конференцији, као и други текстови о Здањевичу, објављени су 2013. године у зборнику *Дада по-руски*, који је приредила проф. др Корнелија Ичин, а рецензирани др Михаил Вајскопф из Јерусалима и др Синити Мурата из Токија.

Иља Михајлович Здањевич (21. април 1894. Тбилиси – 25. децембар 1975. Париз), у Европи познатији под псеудонимом Иљазд, био је један од најрадикалнијих представника руске и француске авангарде. Дуг живот је испунио плодним стваралаштвом – писао је поезију и прозу, а био је и драматург, сликар, дизајнер, теоретичар руске авангарде и дадаизма, организатор литерарних група, издавач и експериментатор у типографији. Као гимназијалац је 1911. године отишао из Тбилисија у Санкт Петербург, где је револуционарне 1917. године завршио студије права. Ипак, потпуно се посветио тзв. левој